

„Domácí oltářičky“

Vztahování se k zemřelým příbuzným ve městě
a na vesnici (Praha a Černošín)

Martin Heřmanský

Fenomén domácích oltářů a kultu předků není v antropologii ničím neznámým. Přestože je sledován především u preliterárních společností, je popsán také v moderních komplexních společnostech, např. v současném Japonsku¹ či Novém Mexiku².

I když není tento fenomén pro naši společnost úplně typický, je možné najít náznaky těchto tzv. „domácích oltářičků“ i v českém prostředí. To, co zde pro nedostatek vhodnějších termínů budu nazývat „domácím oltářičkem“, je možné definovat jako uspořádaný soubor artefaktů, které se pojí k zesnulému příbuznému a mají jej připomínat. Jsou lokalizovány na místě vyhrazeném konkrétně tomuto účelu a vážou se k nim určité, často ritualizované úkony, pomocí nichž se lidé v domovech vztahují ke svým zemřelým příbuzným.

Tzv. „domácí oltářičky“ v České, resp. Československé republice stály doposud mimo rámec antropologicky atraktivních témat. Pozornost byla věnována pouze mnohým fenoménům, které s tématem této studie částečně souvisí, např. pohřbům, pohřebním zvyklostem či hřbitovům³, ale vlast-

¹ Earhart, H. B.: *Náboženství Japonska. Mnoho tradic na jedné svaté cestě*. Prostor, Praha 1974.; Ooms, H.: The Religion of the Household. A case study of ancestor worship in Japan. *Contemporary Religions in Japan*, VIII, 1967, č. 3/4, s. 201–333.; Smith, R. J.: *Ancestor Worship in Contemporary Japan*. Stanford University Press, Stanford 1974.

² Cash, M. R. – Lippard, L. R.: *Living Shrines. Home Altars of New Mexico*. Museum of New Mexico Press, Santa Fe 1998.

³ Gerstner, M.: Pojďte s námi na funus. *Krkonosce*, 1984, č. 11, s. 22–23.; Hanzl, Z. – Jiráček, A.: Náhrobek – komunikativní a integrující činitel na českém venkově [od 2. světové války do konce 80. let]. *Český lid*, 80, 1993, č. 2, s. 123–127.; Heroldová, I.: Některé výsledky dotazníkové akce „Smrt, pohřeb, vzpomínkové slavnosti za mrtvé (obřady, obyčje a pověry)“ v severovýchodních Čechách a na jižní Moravě. *Národopisný věstník československý*, 4 (46), 1987, s. 13–48.; Irša, R.: Cintonín vo Velkých Levároch. Stopami habánov stále zahadných. *Malovaný kraj*, XXVII, 1991, č. 1, s. 7.; Kratochvíl, L.: Pohřební zvyky. *Malovaný*

ními „domácími oltářičky“ se žádný výzkum v našich zemích prozatím nezabýval.

Cílem výzkumu, který jsem prováděl během léta 2003 v městské a vesnické lokalitě (v Praze a v Černošíně na Tachovsku) bylo popsat tzv. „domácí oltářičky“, analyzovat je z hlediska jejich funkcí a významů a následně data získaná v obou kontrastně nastavených lokalitách komparovat. Materiály z obou sledovaných lokalit se však překvapivě jeví jako homogenní, a proto budou interpretovány společně.

Položil jsem si čtyři základní otázky:

- a) Jakou má „domácí oltářiček“ podobu a kde je umístěn?
- b) Jaké úkony se k němu vztahují a kdy (u jakých příležitostí) se provádějí?
- c) Jaké důvody vedou k jeho vytvoření a k provádění těchto úkonů?
- d) Jakou funkci má „oltářiček“ a jaký je mu přikládán význam?

Pro výzkum jsem zvolil techniku polostrukturovaných rozhovorů, prováděných v bytech informátorů, spojenou s pozorováním. Po skončení rozhovorů jsem zaznamenal schematický náčrtek a poznámky o vzhledu „oltářičků“ na předem připravené karty.

Jako výzkumný vzorek jsem zvolil 20 žen starších 45 let (10 v Praze a 10 v Černošíně). Věkovou hranici jsem stanovil s ohledem na větší pravděpodobnost úmrtí někoho blízkého v rodině (rodiče, partneři, sourozenci). Zároveň jsem výzkum omezil pouze na ženy, neboť se stoupajícím věkem se poměr pohlaví výrazně mění v jejich prospěch⁴. Proto je větší šance, že mohou mít „oltářiček“ na památku svých zesnulých příbuzných.

Pražské informátory jsem vybíral především z řad svých příbuzných a známých, abych si usnadnil přístup do jejich domovů. V Černošíně jsem použil metodu „sněhové koule“, kdy jsem kontaktoval pečovatelku míst-

kraj, III, 1948, str. 118.; Krist, J.: *Pohřební obyčej na Kyjovsku*. Blok, Brno 1985, s. 174–180.; Müller, J.: O hřbitovním areálu v Albrechticích nad Vltavou. *Z jihočeského národopisu*, II, 1988, s. 121–126.; Navrátilová, A.: K analýze tendencí vývoje rodinných obřadů na současné vesnici. *Obřady spojené s úmrtím a pohřbem. Český lid*, 76, 1989, č.3, s.149–156.; Navrátilová, A.: K některým kultovním a sociálním aspektům pohřebního obřadu v české a slovenské lidové tradici. In: *Kulturní a sociální aspekty pohřebního ritu od nejstarších čas po současnost*. NONA, Bratislava 1993, s. 69–75.; Pokorná, L.: Pohřeb jako demonstrační projev mosteckých havířů. *Zpravodaj KSVI*, 1998, č. 10, s. 75–78.; Popelka, P.: K pojímům průvod a pohřební průvod, jejich základní sociální a ceremoniální znaky. In: *Slavnostní průvody*. Sborník příspěvků z konference Subkomise pro lidové obyčejy MKKK v Olomouci, 1993. Slovákcké muzeum, Uherské Hradiště 1994, s. 69–75.; Souček, J.: Zeměli v představách lidu na moravských Kopaních. *Národopisné aktuality*, VIII, 1971, č. 2, s. 135–143.; Unger, J.: Novokřtěnský hřbitov v Mikulově. *Jižní Morava*, XX, 1984, sv. 23, s. 258–259.; Unger, J.: Svědectví hřbitovů. *Malovaný kraj*, XXVII, 1991, č. 3, s. 8.

⁴ Viz *Populační vývoj české republiky 2001*.

Obr. 1: Dvoujádrový „domácí oltářiček“ otevřeného typu.
Foto: Martin Heřmanský, Praha 2003.

ního domova důchodců, která mi pomohla vytipovat několik vhodných informátorů. Ti mne potom odkázali na další potenciálně vhodné osoby, především své známé a příbuzné, o nichž se domnívali, že „domácí oltářiček“ také vlastní.

Výsledný vzorek žen ve věku od 47 do 90 let postihuje široké spektrum jak vzdělání (ZŠ, SŠ i VŠ)⁵, tak i zaměstnání (od pracovníc v zemědělství a továrních dělnic až po letušky a lékařky)⁶. Převažují ženy hlásící se ke katolické víře, ale jsou zastoupeny také evangeličky a nevěřící⁷.

Umístění „oltářičku“ v bytě

Předtím než se budeme zabývat vlastní podobou „oltářičků“, je vhodné se zmínit o jejich umístění v rámci bytu a místnosti, v níž se nacházejí, neboť toto rozčlenění nám poskytne určitou typologii, s níž budeme dále pracovat.

„Domácí oltářičky“ jsem v bytě zachytil na třech různých místech. Toto rozdílné umístění přitom odráží důvody spojené s umístěním „domácího oltářičku“ do konkrétní místnosti.

⁵ 8 absolventek základních škol, 8 středních škol a 4 vysokých škol.

⁶ 2 lékařky, 1 letuška, 2 invalidní důchodkyně, 4 prodavačky, 1 úřednice, 2 zdravotní sestry, 4 pracovníce v zemědělství a 4 tovární dělnice.

⁷ 10 katolíček, 1 evangelička, 2 pasivně věřící katolíčky, 1 pasivně věřící evangelička, 6 nevěřících.

Prvním případem je umístění těchto „oltářičků“ v **obytné místnosti**, tedy tam, kde se dotyčná osoba zdržuje nejčastěji. Může to být obývací pokoj, ale také např. obytná kuchyně. Společným důvodem, který vede k umístění „oltářičku“ zde, je fakt, že dotyčné osoby chtějí být svým zesnulým blízko, chtějí je mít stále na očích a stále si je připomínat: „*Pohybuju se tam [v kuchyni] nejčastěji, tak abych jí [fotografii matky] měla co nejmíc na očích* (žena 47, ZŠ, nevěřící)“.

Druhým zhruba stejně častým místem, kde je možné „oltářičky“ nalézt, je **ložnice**, tedy místo, kde se přespává. Důvod je v tomto případě podobný jako předchozí, dotyční chtějí mít zesnulého nablízku, v tomto případě, když spí: „... a já nemohla usnout [...], že je daleko ode mě, tak já ho [fotografii manžela] mám postavenýho u nočního stolku... (žena 76, ZŠ, věřící evangelička)“. Vzhledem k tomu, že ložnice je intimním prostorem, který není běžně přístupný ostatním lidem, může umístění „oltářičku“ právě sem také odrážet určitou potřebu intimity spojenou s „oltářičkem“. „Domácí oltářiček“ může být pocíťován jako niterná, intimní záležitost, kterou dotyčný nechce prezentovat „navenek“.

Posledním, nejméně běžným místem, kde je možné „domácí oltářičky“ nalézt, zaznamenaným pouze ve venkovském prostředí, je **místnost sváteční** či **reprezentační**, tedy taková místnost, která neslouží jako běžně obytná. Důvody vedoucí k této lokalizaci je možné pouze dohadovat, neboť žádný z informátorů v takové místnosti „oltářiček“ neměl, pouze se zmiňovali, že někteří jejich známí mají fotografie zemřelých vystavené zde. Nabízí se interpretace, že umístěním „oltářičku“ do sváteční, málo navštěvované místnosti takto dotyční chtějí zesnulého uctít, ukázat, jak si ho váží a vyjádřit, že je pro ně jeho osoba spojená se slavnostní atmosférou⁸.

Existují také případy, které se výše zmíněnému schématu tří místností poněkud vymykají. Jedna z informátorek (žena 50, SOU, pasivně věřící katolička) má umístěný „oltářiček“ v kuchyni, ve které se zdržuje minimálně, čili není umístěn ani v místnosti obytné, ani sváteční, ani v ložnici. Informátorka také sama nedokáže vysvětlit, proč má „oltářiček“ umístěn právě v kuchyni. Z toho je možné usuzovat, což potvrzují také další fakta⁹, že pro ni může být jeho udržování pouhou formalitou, nebo že její vztah

⁸ Umístění „oltářičku“ do sváteční místnosti zároveň odráží informátorovo poněkud atypické zacházení s bytovým prostorem. Existence svátečních místností totiž není v současné době z rozličných důvodů (např. relativně malá velikost bytů, apod.) běžným jevem.

⁹ Kupříkladu **důvodem zapalování svíčky**, která stojí vedle fotografie, není pro tuto informátorku připomenout si zesnulého či jej uctít, ale spíše automatismus: „[svíčku zapaluješ] bezmyšlenkovitě, prostě přijdeš, vezmeš sirky a zapálíš ji, protože ta svíčka je tam furt (žena 50, SOU, pasivně věřící katolička).“

k vystavené zesnulé osobě nebyl příliš intenzivní, případně obojí. Ověření tohoto tvrzení by však vyžadovalo další zkoumání vztahů v rodině této informátorky.

Prvé dva případy vystavení (obytná místnost a ložnice) jsou často spojené s velmi vřelým vztahem k zesnulému. Pokud si informátoři byli se zesnulým blízcí v životě, mají tendenci uchovávat si tuto blízkost i po jeho smrti, tím že umístí „oltářiček“ tak, aby byli v jeho blízkosti. Ve třetím případě (sváteční místnost) lze předpokládat vztah založený spíše na úctě, přestože i ten mohl být velmi hluboký, a umístění „oltářičku“ ve sváteční místnosti tak tuto úctu vyjadřuje. Může se však také jednat o případ, kdy se informátor ještě zcela nevyrovnal se smrtí blízké osoby, a proto ji nechce mít „na očích“, neboť jej to psychicky vyčerpává¹⁰. To se dá také považovat za jeden z důvodů, proč někteří lidé žádný „domácí oltářiček“ nemají, i když vyrostli v jeho tradici, či proč jej vytvořili až několik let po smrti svých příbuzných (žena 60, SŠ, věřící katolička).

Umístění „oltářičku“ v místnosti

Také umístění „oltářičku“ v místnosti je variabilní. Je možné se domnívat, že zde hraje velkou roli estetická stránka a také rodinná tradice, v níž byli dotyční vychováni.

Nejběžněji jsem našel „oltářiček“ umístěn „na něčem“ tak, aby byl volně přístupný. Může stát na knihovně, peřiňáku, sekretáři či poličce, apod. Důležité je, že není ničím ohraničen a uzavřen. Tento typ je možné nazvat **otevřený**.

Druhým, již ne tak častým typem, pak je naopak „oltář“ tzv. **uzavřený** či ohraničený. Ten je nejčastěji umístěn v obytné stěně, např. v knihovně či skříňce s keramikou či jídelním sklem. Může být též zakryt skleněnými dvířky vitríny. Důležitá je přitom skutečnost, že je od okolního prostředí oddělen nejen zespodu (podložkou na níž stojí), ale také shora (stropem skříňky či vitríny), zezadu a ze stran stěnami, a někdy též zepředu zmiňovaným sklem, proto tedy ohraničený.

Třetí, poměrně vzácný typ, má podobu zaskleného obrazu zavěšeného na zdi, tudíž je možné jej nazvat závěsným či **rámovým**. Ten je možné nalézt především v ložnicích.

Čtvrtý typ, tzv. **nelokalizovaný** či rozprostřený, se vyskytuje velmi zřídka. Je to případ, kdy je v jedné místnosti či v celém bytě několik fotografií

¹⁰ Rád bych poděkoval Věře Ráčlyové za poukázání na tuto možnou interpretaci.

jedné osoby případně rozličných osob rozmístěno na různých místech. V případě fotografie jediné zesnulé osoby je možné uvažovat o velké vázanosti informátora na zesnulého, neboť má patrně potřebu mít jej na různých místech stále na očích.

Podobenka coby jádro „oltářičku“

Přestože vnější podoba „oltářičků“ vykazuje veliké individuální rozdíly, co se týče komponentů, z nichž se „oltářičky“ skládají, je jejich skladba poměrně uniformní. Základním a téměř nezbytným komponentem každého „domácího oltáře“ je podobenka zesnulého, nejčastěji ve formě fotografie¹¹. Ta tvoří jakési jádro „oltářičku“, k němuž se dále přidávají další artefakty. Jádro, tvořené fotografií, vlastně vyjadřuje, „čí“ je tento „oltářiček“, komu je věnován a koho má připomínat. V některých případech je možné se setkat také s „oltářičky“ vícejádrovými čili věnovanými více lidem. Jedna z informátorek (žena 65, SŠ, věřící katolička) měla takto vystavené fotografie svého otce, matky, tchána, tchyně, dvou švagrů a dcery, čili její „oltářiček“ byl složen ze sedmi jader. Poměrně časté jsou „oltářičky“ dvoujádrové, u nichž jádro tvoří oba zesnutí rodiče.

Je však také možné setkat se s „oltářičky“ **bezádrovými** či spíše přesněji s **nevyjádrěným jádrem**, které jakoukoli podobenku postrádají. V tomto případě nastává problém, jak „oltářiček“ vůbec zaznamenat a identifikovat. Absencí podobenky se totiž hranice mezi tím, co lze ještě považovat za „oltářiček“ a co již za něj považovat nelze, stává velmi vágní. V případě bezjádrového „oltářičku“ se hlavní důraz přesouvá na rituální úkony, které se s „oltářičkem“ pojí a kterými je určován. Bezjádrové „oltářičky“ jsou však velmi výjimečné a setkal jsem se s ním pouze v jediném případě¹² (žena 55, ZŠ, věřící katolička).

Nejběžnějším typem se zdá být „oltářiček“ jednojádrový, ale vzhledem k malému výzkumnému vzorku, díky němuž mohou být výsledky částečně zkreslené, je možné považovat za téměř stejně častý též „oltářiček“ dvoujádrový. V několika případech se objevil také „oltářiček“ tříjádrový, zbytek pak připadl na multijádrové „oltářičky“ s více než třemi jádry. Největší počet zaznamenaných jader byl sedm (žena 65, SŠ, věřící katolička).

¹¹ Je sice možné, že by jádro oltářičku mohl tvořit také jiný předmět, který má dotyčného připomínat, ale u žádného z informátorů jsem se s tímto případem nesešel.

¹² V tomto případě informátorka dávala na určité místo v bytě zesnulým květiny, zapalovala pro ně svíčky a často na ně vzpomínala, ale nikde neměla vystavenou jejich fotografii.

Vlastní fotografie tvořící jádro se také velmi různí. Většinou se jedná o fotografii, na níž je zesnulý zobrazen sám. Může se jednat o fotografii obličeje a poprsí, fotografii horní poloviny těla nebo fotografii celé postavy. Velikost fotografií je také velmi proměnlivá, od pasové fotografie až po obrazy veliké 30x40 cm. Nejčastějším formátem je však fotografie 9x13 či 13x15 cm.

Přestože se jednotlivé fotografie velmi různí, je možné u nich najít některé obecné tendence, které je spojují. Na všech zaznamenaných fotografiích se zobrazení tváří spokojeně, často se usmívají a z fotografií vyzařuje pokojná a klidná atmosféra. Některé fotografie pocházejí z doby blízké úmrtí, jiné zobrazují zesnulé v mladším věku, ale zdá se, že všechny mají pozůstalým připomínat zesnulé v příjemné podobě. *„Nerada na ně vzpomínám v takovém už starém věku, spíš si je vybavuju takový padesátiletý. [...] voni tam potom začaly takový různý nemoce a člověk to nechce vidět. Asi je to normální, že je chce vidět v tom pěkným (žena 56, VŠ, pasivně věřící katolička).“*

Kromě fotografií, na nichž je zesnulý vyobrazen sám, je také možné se v ojedinělých případech setkat s rodinnou fotografií, kde je zesnulý společně s celou rodinou (žena 67, ZŠ, věřící katolička). K interpretaci tohoto jevu viz dále.

Kromě podobenek však může jádro představovat také jiný předmět. V jednom případě (žena 78, SŠ, věřící katolička) tvořila jedno z jader vícejádrového „oltářičku“ fotografie hrobu bratra a rodičů (druhé tvořila podobenka manžela). Tento případ ukazuje nejen, že jádrem nemusí být vždy podobenka, ale také, že jedno jádro může odkazovat i k více lidem.

Další předměty spojené s „oltářičkem“

Kromě fotografií, které představují jádro, často tvoří „oltářiček“ také další předměty, které se buď nějak váží k zesnulému¹³, nebo o nichž si dotyčné osoby myslí, že k zesnulému, jeho památce či jejímu uctění patří (viz dále). Zde je však důležité si uvědomit, že ne všechny předměty, které jsou v blízkosti jádra čili fotografií, musí být nutně součástí „oltářičku“. Často se podle výpovědí informátorů jedná o pouhou náhodnou korelaci v umístění. Typický je případ květin, které zde mohou být umístěny nikoli jako součást „oltářičku“, ale jen proto, „aby to tam bylo hezčí“ (žena 47, ZŠ, nevěřící), „...támhle mám jediné umělou kytku, takhle, pro ozdobu, jenom tak

¹³ Může se jednat o osobní věci zesnulého např. prstýnek, přívěsek, apod.

(žena 53, ZŠ, nevěřící)“ nebo protože zrovna zde stojí váza (žena 56, VŠ, pasivně věřící katolička). Zároveň je důležité poznamenat, že žádný z dále uváděných předmětů se nevyskytuje ve všech případech, tudíž žádný není nezbytnou součástí „oltáříčku“.

Nejčastějšími předměty, které kromě jádra tvoří „oltáříček“, jsou svítidla a květiny. Svítidla se omezují výhradně na svíčky, případně olejové lampičky, jedná se tedy pouze o svítidla s otevřeným ohněm. Důležitý je právě prvek otevřeného ohně, proto se nikde neobjevují např. elektrické lampičky. Je možné se setkat s nejrůznějšími druhy svíček (vonné, čajové, hřbitovní, apod.) i lampiček (na vonný olej, hřbitovní petrolejové, apod.). Svíčky jsou většinou umístěné volně ve stojácích, ale v některých případech mohou být také umístěné uvnitř keramických lampiček na svíčky, majících např. podobu domečku. Je zajímavé, že přestože počet svíček se různí, lampička je vždy jen jedna. Také jsem se nikde nesetkal v rámci jednoho „oltáříčku“ s kombinací olejové či petrolejové lampičky a svíčky, kromě výše zmíněné keramické lampičky určené přímo na svíčky. V některých případech jsem zaznamenal korelaci počtu svíček s počtem jader „oltáříčku“, což by naznačovalo, že každý zesnulý má svou „vlastní“ svíčku, ale není možné to považovat za pravidlo.

Kromě svítidel se můžeme u „oltáříčku“ také setkat se širokým spektrem květin. Jak už bylo řečeno výše, jedná se někdy jen o ozdobu, ale ve většině případů jsou zde tyto květiny umístěny přímo pro zesulé. „*K mrtvým patří kytka, a když už si někam vystavíš fotku, tak ji máš taky mezi kytkami*“ (žena 50, SOU, pasivně věřící katolička). „... *tak buď kytičku jim [zemřelým] tam [k fotografiím] dáš...*“ (žena 76, ZŠ, věřící evangelička). Takto se mohou v rámci „oltáříčku“ objevit živé květiny v květináči či květiny řezané, ale také květiny sušené a poměrně často i umělé. Zatímco v případě umělých a sušených květin většinou není pochyb, že jsou součástí „oltáříčku“, je často sporné, zda v konkrétním případě řezané květiny a květiny v květináčích tvoří či netvoří jeho součást. Kromě toho, květiny také nemusí být jeho stálou součástí, ale mohou být k němu umístěny pouze při některých příležitostech (viz níže).

U dalších předmětů, které se objevují jako součást „oltáříčků“, již není nejmenších pochyb o jejich patřičnosti v jeho rámci. Ve dvou případech se jednalo o věneček s nápisem „Vzpomínáme“. V jednom z případů pietní podobu doplňovala černá páska táhnoucí se přes pravý dolní okraj zaskleného „oltáříčku“ rámového typu. Černá páska symbolizuje samotný fakt, že dotyčný vyobrazený je po smrti. Věneček má patrně demonstro-

Obr. 2: Jednojádřový „domácí oltářiček“ uzavřeného typu.
Foto: Martin Heřmanský, Praha 2003.

vat to, co hlásá, tedy že pozůstali vzpomínají. Může jít ovšem i o modifikaci kulturní představy, která pietu spojuje se smutečním věncem.

Umístění věnečku v rámci „oltářičku“ ukazuje na možnou souvislost „oltářičků“ a vlastních hrobů, neboť podobné věnce bývají kladeny právě na hroby nebo připevňovány na okna kolumbárií. Navíc pro tuto souvislost mezi místem posledního spočinutí člověka a „oltářičkem“ mluví také některé výpovědi informátorů (viz níže).

Ani v jediném z případů překvapivě nebyl u „oltářičku“ zaregistrován žádný náboženský symbol (křížek, obraz Panny Marie, apod.). A to i přesto, že mnoho informátorek bylo věřících a náboženské symboly se v jejich bytech vyskytovaly. Absence náboženských symbolů v rámci „oltářičků“ ukazuje, že udržování „domácích oltářičků“ nemá ani u věřících osob přímou spojitost s katolickou či jinou přiznanou vírou.

Je důležité si uvědomit, že „domácí oltářiček“ není podle informátorů přesně vymezeným a od okolního prostředí formálně odděleným uzavřeným souborem artefaktů. Je spíše souborem artefaktů, které vzájemně významově souvisejí a které jsou lokalizovány v relativní blízkosti. Zároveň však do „oltářičků“ prostorově zasahuje nespočet artefaktů, které do něj významově ani funkčně nepatří. Tak se mohou v blízkosti jeho jádra vyskytnout také předměty, které se zemřelým nemají žádnou spojitost, např. figurka veverky, různé knihy, sklenice, keramika, zvoneček, apod.

Zvláštním případem, o kterém je nutné se zmínit, neboť se vyskytuje poměrně často, jsou **fotografie žijících lidí** (nejčastěji dětí, vnoučat či pravnoučat) umístěné v rámci „oltáříčku“ či jeho těsné blízkosti. Vyskytly se dokonce fotografie tvořící jádro, na nichž jsou zesnulí zachyceni společně s dalšími lidmi čili rodinné fotografie (viz výše).

Přestože umístění fotografií zesnulých a živých v těsné blízkosti vypadá na první pohled nepřírozně, nabízí se interpretace¹⁴, která tento fakt z emického hlediska osvětluje jako přirozený a logický. Jak v případě zesnulých, tak v případě živých se jedná o fotografie blízkých lidí, ke kterým má dotyčná osoba určitý citový vztah, ale zároveň se s nimi nemůže stýkat. V případě zesnulého je dělí bariéra časová, v případě živých je většinou dělí bariéra prostorová, která styk alespoň omezuje, pokud jej téměř neznemožňuje. Vystavené fotografie živých i zesnulých tak mají stejnou funkci. Připomínají informátorovi osoby, na nichž je citově zainteresovaný. Tak tomu může být i v případě, že vnoučata, resp. pravnoučata bydlí společně s dotyčnou osobou. I v tomto případě může mít potřebu stále si je připomínat, k čemuž slouží právě vystavené fotografie¹⁵.

Komu jsou „oltáříčky“ věnované?

Nyní se dostáváme k zásadní otázce spojené s „domácími oltáříčky“ a to k tomu, kdo vlastně tvoří jejich jádro čili komu jsou vlastně věnované, na koho mají upomínat a ke komu odkazovat.

Pokud se zaměříme na reálnou podobu jednotlivých „oltáříčků“, tak nejčastěji tvoří jádro poněkud překvapivě **samotný manžel**. Následně pak samotná matka a společně oba rodiče.

Při sledování relativního výskytu jednotlivých příbuzných se nejčastějším jádrem ukázala **matka**, následuje manžel a poté otec. Ostatní příbuzní (bratr, syn, dcera, babička, švagr) se objevili pouze v jediném či dvou případech a to vždy pouze jako zmnožené jádro. Není bez zajímavosti, že byl zaznamenán také „oltáříček“ s jádrem tchána a tchyně (žena 65, SŠ, věřící katolička) a to v rámci „oltáříčku“ s nejvíce jádrem¹⁶.

Při interpretaci výše uvedených skutečností je však nutné vzít v úvahu

¹⁴ Rád bych poděkoval Lukášovi Radostnému za upozornění na tuto možnou interpretaci zmiňovaného fenoménu.

¹⁵ V tomto případě se však nejedná o situaci, kdy je k takovému chování jedinec nucen společenským tlakem (jako např. „dobří“ manažeři, k jejichž bontonu patří mít na svém pracovním stole fotografii rodiny). Zde se jedná o niternou záležitost, jejímž účelem není zachování společenské konvence.

¹⁶ Konkrétně v něm figurovali kromě tchána a tchyně také otec, matka, dcera a dva švagři.

nejen čí fotografie vystavena je, ale také čí fotografie vystavena není. To může ovlivnit kombinace mnoha faktorů, jako např. kteří z příbuzných jsou již po smrti, jaký byl jejich vzájemný vztah či zda jednoduše vlastní jejich fotografií. A přestože se nabízí jednoduchá interpretace: „kdo je vystaven, toho měli rádi, kdo vystaven není, toho tolik rádi neměli“, není možné se k ní uchýlit, aniž bychom se vyhnuli přílišnému zjednodušování. Tuto interpretaci navíc zpochybňuje též případ výše zmíněného sedmijádrového „oltářičku“, na němž se společně objevili otec, matka, dcera, tchán, tchyně a dva švagři (žena 65, SŠ, věřící katolička), přičemž zajisté není možné předpokládat, že dotyčná informátorka chovala ke všem stejně hluboké city.

Přesto je však možné prohlásit, že jádru „oltářičků“ jsou nejčastěji ti nejbližší, tedy rodiče a životní partneři, a to patrně z toho důvodu, že k nim informátoři zřejmě měli nejhlubší citový vztah.

Zajímavý je však fakt, že nebyl ani jedenkrát zaznamenán „oltářiček“, jehož jádro by tvořil pouze otec, přestože otec představuje třetí nejčastější jádro. Vzhledem k tomu, že podle statistik žijí ženy déle¹⁷, bylo by možné předpokládat, že některé informátorky mají po smrti pouze otce a ten bude tvořit jádro „oltářičku“, což se však nepotvrdilo¹⁸.

Úkony spojené s „oltářičkem“

Jak bylo zmíněno již v úvodu, pojí se s „domácím oltářičkem“ také jisté, často ritualizované, úkony. V této souvislosti se objevuje zapalování svíček či lampiček, vystavování květin a hovoření k zesnulým. Ve většině případů není v rámci jednoho „oltářičku“ prováděno celé spektrum úkonů, ale pouze některý či některé z nich. Přestože se tyto úkony vyskytují v úplné kombinaci poměrně zřídka, nebyl zaznamenán ani jediný případ, kdy by informátorka neprováděla ani jeden z nich.

Zapalování svítidel

Nejčastěji se objevujícím úkonem spojeným s „domácími oltářičky“ je zapalování svíček respektive lampiček¹⁹.

Přístup informátorů k zapalování světel je možné rozdělit do tří skupin:

¹⁷ Viz *Populační vývoj české republiky 2001*.

¹⁸ Vzhledem k poměrně vysokému věku informátorek však již většinou měly po smrti oba rodiče, což mohlo způsobit tento zajímavý, ale patrně zkreslený závěr. Jeho potvrzení by vyžadovalo další výzkum zejména mladších informátorek a informátorek, jejichž matka stále žije, ale otec je již po smrti.

¹⁹ Abych se vyhnul složitějšímu spojení „zapalování svíček a/nebo lampiček“, budu v následující části používat termín „zapalování světel“ případně „svítidel“.

1) ti, kteří zapalují světla pouze na svátky, 2) ti, již je zapalují kdykoliv si vzpomenu a 3) ti, kteří je nezapalují vůbec.

Nejpočetnější skupinu tvoří ti, již zapalují světla na nějaký svátek, který má spojitost se zesnulým, ať již konkrétně (např. výročí narozenin) či obecně (např. Dušičky). Tento přístup je možné charakterizovat jako „světlo zapalují vždy, když by se [za jejich života] něco slavilo (žena 90, ZŠ, věřící katolička)“. Převládají přitom svátky osobní, nejčastěji narozeniny a výročí úmrtí, o něco méně pak jmeniny zesnulého. Z obecných svátků se nejčastěji zapalují světla na Štědrý den, méně často pak na Dušičky. Možné vysvětlení lze najít ve faktu, že na Dušičky často pozůstali navštěvují přímo hroby zesnulých příbuzných, takže již nemusí mít potřebu zapalovat světlo ještě v rámci „domácího oltářičku“. Velmi málo informátorek pak zapalovalo světla také na Velikonoce.

Druhou skupinu tvoří ti, kteří zapalují světla kdykoliv si vzpomenu, bez toho, aby k tomu potřebovali nějaký svátek. Zároveň však tyto informátorky samozřejmě zapalují světla také na výše uvedené svátky.

Třetí, nejméně početnou skupinu tvoří ti, kteří světla u „domácího oltářičku“ nezapalují.

Přístup informátorek k zapalování světel může být proměnlivý a mohou jej ovlivnit např. některé životní události, které dotýchnou osobu potkají. Jedna z informátorek zapalovala po smrti matky svíčky jen na různé svátky, ale po rozvodu je začala zapalovat téměř každý den: „... po rozvodu jsem zůstala sama jen s tou mamkou [mysleno fotografií, matka již byla po smrti] a protože se mi o ní pořád zdálo a pořád mi něco říkala, tak jsem jí začala zapalovat ty svíčky skoro každý den (žena 47, ZŠ, nevěřící)“.

Zároveň je také možné zaznamenat nerovnocennost jader u vícejádrových „oltářičků“, kdy informátorka může zapalovat světlo pouze některému ze zesnulých: „...svíčky jsem zapalovala, jen když bylo výročí úmrtí maminky, tatínka ne (žena 60, SŠ, věřící katolička)“.

Bylo také registrováno, že se světla nemusí vždy nutně zapalovat v blízkosti jádra „oltářičku“. Může to být buď v rámci jedné místnosti, ale na jiném místě (kupříkladu jedna informátorka (žena 67, ZŠ, věřící katolička) má vystavenou fotografii na polici na zdi, ale svíčku zapaluje na stole), nebo v úplně jiné místnosti než je umístěn „oltářiček“ (např. jedna z informátorek (žena 76, ZŠ, věřící evangelička) měla fotografie vystavené v obývacím pokoji na sekretáři, ale svíčky zapalovala v kuchyni na stole). Vysvětlení pro to mohou být velmi jednoduchá: např. nemusí být poblíž jádra dostatek místa či se dotýčný může bát požáru a chce mít oheň na

bezpečném místě a pod dohledem. To však nijak nepopírá, že by se tento úkon nevztahoval k „oltářičku“ a nijak nesnižuje jeho důležitost pro ty, kteří světlo zapalují.

Objevují se také případy, kdy svítidla tvoří součást „oltářičku“ (jsou vystavená u jádra), ale jsou zde umístěna spíše jako dekorace a místo nich se zapalují svítidla jiná. Zároveň se také mohou světla zapalovat při různých příležitostech, aniž by svítidla tvořila stálou součást „oltářičku“. Z výše zmíněných skutečností se dá usuzovat, že v případě svítidel se často nejedná o nedílnou součást „oltářičku“, ale o pouhý nástroj, sloužící k úkonům, jež nesou vlastní význam (viz dále).

Nejčastějším důvodem zapalování světel v rámci „oltářičků“, který se objevil víceméně u všech informátorů, je **vyjádření vzpomínky** na zesnulého a **uctění jeho památky**. „*Je to vzpomínka na ně, že na ně myslím* (žena 56, VŠ, pasivně věřící katolička)“ „...*svíčka se zapaluje, protože chcete vzdát tomu zemřelému úctu nebo spíš poctu bych řekla, jako že na něj myslíte, že ho máte pořád rádi, vyjádřit svojí lásku. ...měla jsem vás ráda a chci vám vyjádřit, jak mi scházíte*“ (žena 60, SŠ, věřící katolička)“.

Zároveň však tímto způsobem může chtít informátor také navázat se zesnulým kontakt či spíše vzbudit v sobě pocit, že jsou spolu vzájemně v kontaktu: „*Když jsem tu zůstala sama a když jsem tu svíčku tý mamce zapálila, tak mi připadalo, jako že je tu se mnou. ...vždy, když mamce tu svíčku zapaluju (...), tak něk jsem s tou mamkou tímhle tím pořád v kontaktu* (žena 47, ZŠ, nevěřící)“. V některých případech se tak dotyčný může snažit zahnat pocit osamělosti alespoň tímto způsobem.

Současně se s tímto názorem může objevit víra, že zesnulí si jsou vědomi, že pro ně pozůstali zapálili světlo: „...*tak si myslím, že vědí, že na ně myslím, tuhle ten pocit já mám, myslím, že když zapálím [svíčku], tak oni ví, že na ně myslím* (žena 76, ZŠ, věřící evangelička)“. Tento názor sice není příliš běžný, je však také možné, že jej informátoři pouze nechtějí přiznat, např. aby se nezesměšnil, apod.

Podobně se mystika promítá i do výpovědi informátorky, jež byla k zapalování světel, majících uctít památku zesnulých, pužena vnitřním přesvědčením: „...*od Boha cítím, že to tak musím udělat, abych měla v duši klid* (žena 90, ZŠ, věřící katolička)“.

V jednom případě si informátorka (žena 47, ZŠ, nevěřící) zapálením svíčky a vytvořením kontaktu (viz výše) také, jak se domnívá, zajišťuje ochranu, kterou má poskytnout právě zesnulý: „...*že prostě jsem si na ní vzpomněla, že nás ochraňuje*“. Zároveň však sama tuto víru zpochybňuje: „*já vím, že je*

to blbost, ale tak jako, že se nám nikomu nic nestane“. Ale přitom také zapaluje svíčky jako prosbu k zesnulému o pomoc, aby se něco podařilo: „*třeba když syn dělá zkoušku, tak zapálím mamce svíčku, aby to dobře dopadlo.*“

U této informátorky se tedy spojují tři důvody zapálení světla: 1) vzpomínka na zesnulého, 2) vytvoření kontaktu a zahnání samoty a 3) zajištění ochrany či prosba o pomoc. A právě protože se v tomto případě kromě dvou prvních důvodů jedná také o snahu zajištění ochrany a prosby o pomoc, dá se dle mého názoru tento případ považovat za jistou formu kultu předků.

Tento zmíněný krajní případ má také svůj protipól, kterým je zapalování světel ponejvíce ze zvyku či tradice, kdy dotyčný o tom, proč světlo zapaluje, příliš neuvažuje: „*Je to tradice a zapalujou se vždycky. Když jdeš na hřbitov, tak taky svíčku zapálíš [na hrobě]. (...) prostě přijdeš, vezmeš sirky a zapálíš ji, protože ta svíčka je tam furt* (žena 50, SOU, pasivně věřící katolička)“. Oba dva případy jsou však krajnostmi, z nichž se každá vyskytla pouze jedinkrát.

Tento druhý případ však také poukazuje na již dříve zmiňovanou souvislost mezi „oltářičkem“ a vlastním hrobem. V některých případech dochází dokonce k tomu, že „oltářiček“ přejímá pietní funkci hrobu. V tomto případě pak zapálení světla u „oltářičku“ zastupuje zapálení světla na hrobě (žena 84, ZŠ, věřící katolička). To je možné např. v případě, kdy jsou zesnulí pochováni daleko od místa současného bydliště pozůstalého. Za této situace nemůže navštěvovat jejich hrob tak často, jak by si přál. Proto zapaluje světlo doma u „oltářičku“, přičemž má pro něj tento úkon stejnou hodnotu jako zapálení světla na hřbitově (žena 56, VŠ, pasivně věřící katolička).

V jiném případě (žena 76, ZŠ, věřící evangelička) však může být „domácímu oltářičku“ přisuzována ještě vyšší symbolická hodnota než samotnému hrobu. To je dobře patrné při hovorech se zemřelými (viz níže), kterým se budeme věnovat později.

Kladení květin

Další již méně časté úkony spojené s „domácím oltářičkem“ se týkají květin. Téměř u každého „oltářičku“ můžeme najít nějakou květinu, ať již v květináči, řezanou, umělou nebo sušenou (viz výše). Ale jak již bylo řečeno výše, v některých případech se jedná pouze o náhodnou korelaci v lokalizaci, nikoli přímý záměr.

Pokud se tedy jedná o záměrné umístění květin v rámci „oltářičku“, je možné rozlišit několik možných důvodů, které k tomuto konání vedou.

Nejčastěji se na květinu pohlíží jako na dekoraci, která má učinit „oltářiček“ estetičtějším: „*mám tam (...) umělou kytičku, aby to tam bylo hezčí...* (žena 47, ZŠ, nevěřící)“. V této souvislosti jsou nejběžnější květiny v květináčích nebo květiny umělé a sušené.

V některých případech však informátorky dávají k „oltářičku“ květiny přímo pro zesnulé: „*... ne proto, abych to tam měla hezký, to není zahrádka. To mám ten pocit, že ví, že na ně myslím. Jinýho jim tam dát nemůžu, (...) nemůžu jim dát flašku nebo něco takovýho třeba na narozeniny, a že jim dám tu kytičku* (žena 76, ZŠ, věřící evangelička)“. Tento případ se týká spíše řezaných květin. Zároveň se však s předchozím nevyklučuje, takže je možné, že u jádra stojí květina v květináči (či umělá nebo sušená) a na nějaký svátek se k „oltářičku“ postaví také řezaná květina ve váze. Zde se objevuje další možná paralela mezi „oltářičkem“ a hrobem, neboť i na hrobech jsou často celoročně rostoucí květiny, které o svátcích doplní řezané květiny ve váze.

Stejně tak ale může být důvodem k umístění květin pouhá tradice či zvyklost, jako jsme to mohli vidět v případě zapalování svíček: „*K mrtvýmu patřej kytky, a když už si někam vystavíš fotku, tak ji máš taky mezi kytkama, to je asi automatický* (žena 50, SOU, pasivně věřící katolička)“.

Podobně jako v případě svíček je také možné, že květiny pro zemřelé nemusí být umístěny přímo v rámci „oltářičku“, ale třeba na stole ve stejné místnosti. Nebyl však zaznamenán žádný případ, kdy by se květiny pro zemřelého objevily v jiné místnosti, než v místnosti s „oltářičkem“. Je samozřejmě možné, že se jedná o pouhou shodu okolností, která by byla při větším vzorku vyvrácena, ale nabízí se interpretace, podle níž je svíčka silnější symbol spojení se zesnulým, proto nemusí být nutně ve stejné místnosti jako jeho fotografie, zatímco květina tak silný symbolický význam nemá, proto bývá vždy poblíž fotografie. Tomu by odpovídal též fakt, že svíčka se symbolicky pojí především k zemřelým, zatímco květiny se pojí nejen se zemřelými, ale hlavně s živými.²⁰

Komunikace se zesnulými

Poslední zaznamenanou činností, která se pojí s „domácími oltářičky“, je komunikace se zesnulými. Přestože není tak častá jako dvě předchozí činnosti, byla zaznamenána téměř u poloviny informátorek. Je dokonce možné, že to ve skutečnosti bude ještě větší poměr, neboť se objevil případ, kdy

²⁰ Květin se užívá jako daru při rozmanitých slavnostních příležitostech (např. svátek, narozeniny, svatba, dar ženě na schůzce, apod.) zatímco svíčka takovouto symboliku spojenou s výše zmíněným využitím postrádá.

Obr. 3: Dvoujádrový „domácí oltářiček“ rámečného typu.
Foto: Martin Heřmanský, Praha 2003.

informátorka (žena 67, ZŠ, věřící katolička) tvrdila, že si se zesnulým nepovídá, ale její reakce vypovídala o opaku²¹.

Ke komunikaci se zesnulými, tedy promlouvání k fotografiím, dochází ve všech případech spontánně při různých všedních příležitostech, a tak tato činnost není nijak vázána na jakékoliv svátky.

Nějkčastěji si informátorky zesnulým stěžují na své problémy: „... když mě něco bolí, tak říkám: ‚Maminko, kdybys to viděla, jak jsem dopadla‘ (žena 53, ZŠ, nevěřící)“ nebo jim vyprávějí, co se událo v jejich osobním životě: „Občas jí něco povím, co se mi povedlo, co se mi nepovedlo, a třeba říkám, to se mi povedlo, z toho by měla mamka radost (žena 47, ZŠ, nevěřící)“. Jak to zdůvodnila jedna z informátorek: „zemřelí musí vědět, co se děje (žena 90, ZŠ, věřící katolička)“.

V některých případech také informátorky zemřelým vyčítaly, že je opustily: „většinou jim vyčítám, že brzo odešli (žena 56, VŠ, pasivně věřící katolička)“. „[Když mám špatnou náladu] tak říkám: ‚Krucí kdybys byl jinej, možná

²¹ Jak si povšimla též Jana Kameníková, která se rozhovoru s informátorkou také účastnila, je možné se domnívat, že si informátorka se zesnulým povídá, neboť její nonverbální reakce na tuto otázku to potvrzovala, přestože ona sama to popírala. Možným důvodem mohla být naše přítomnost či přítomnost další osoby při interview (sousedka), před kterou mohla mít dotyčná informátorka jisté zábrany („abych nevypadala jako blázen“).

Obr. 4: Multijadrový „domácí oltářiček“ rámového typu.
Foto: Martin Heřmanský, Praha 2003.

žes tady moh bejt'. Někdy mu i nadávám... (žena 76, ZŠ, věřící evangelička)".
„Karle [syn], proč se to muselo stát [ve smyslu proč jsi zemřel] (žena 90, ZŠ, věřící katolička)".

Všechna tato promlouvání k fotografiím zesnulých mají nejčastěji za účel zahnání pocitu osamění: „... *aspoň si s nima povídám, když je dlouhá chvíle (žena 53, ZŠ, nevěřící)*“. Zároveň také mohou pomáhat vyrovnat se s problémy tak, že dotyční problém verbalizují, vypovídají se z něho, a tím se pro ně stane snesitelnějším: „*pomůže ti psychicky..., dodává [mi to] takovou tu vnitřní sílu, abych to všechno překonala. (...) člověk z toho tak nějak bere sílu, aby když to nejde, aby se vzmoh a šel dál... (žena 47, ZŠ, nevěřící)*“. Hovoření k zesnulému tak může mít též terapeutickou funkci.

Je zajímavé, že se většina informátorek vyhýbá přímé odpovědi na otázku, zda si myslí, že je zesnulí slyší, když si s nimi povídají. Přestože se dá předpokládat, že někteří informátoři, zejména věřící, o tom mohou být přesvědčeni, explicitně se k tomu vyjádřily pouze dvě informátorky. První z nich v zásadě kladně, ale se zajímavým prostorovým omezením, kdy se domnívá, že ji zesnulý slyší právě v místnosti, kde s ním mluví: „*no to nevím, já jsem o tom nepřemýšlela, myslím že mě poslouchá, že mě tady [v pokoji] slyší, ale tam [v posmrtném životě] nevím, tady to jo (žena 76, ZŠ, věřící evangelička)*“.

Druhá z informatorek (žena 78, SŠ, věřící katolička) pak o tom byla pevně přesvědčena a zároveň také věřila, že jí zesnulý muž odpovídá tak, že jí vnukává myšlenky. Ve většině případů se však informatorky přímé odpovědi různým způsobem vyhnuly.

Z výše uvedeného lze předpokládat, že i některé další, zejména věřící, informatorky hovoří s fotografiemi zesnulých s vírou, že je zesnulí slyší, přestože to nechtějí přiznat. Jejich neochota přiznat tuto víru může vyplývat z obavy ze zesměšnění se před cizí osobou (výzkumníkem) či také z narušení svého sebeobrazu verbalizováním této víry, o níž si dotyčné mohou myslet, že není společností přijímaná jako standardní.

Také v rámci promlouvání k mrtvým představuje „oltářiček“ určitou paralelu s hrobem. Stejně jako některé osoby hovoří se zesnulými na hřbitově, mohou tak někteří činit doma v rámci „oltářičku“. V jednom případě (žena 76, ZŠ, věřící evangelička) však „oltářiček“ představoval vyšší kvalitu než hřbitov, kdy promlouvání se zesnulými u „oltářičku“ byla přikládána větší důležitost než na hřbitově: *„...na hřbitově se moc nezdržím, tam taky zapálím [svíčku] a říkám: ‚Kluci, mějte se tady.‘, tak s nima mluvím na hřbitově, mám je v jednom hrobě, bráchu a muže, doma mám jako jiné pocit. ...tak jako myslím si, že [doma] ví, když na ně myslím. ..., ale tam [na hřbitově] je to v takovém větším prostoru, tam někde nějaký lidi, nejsem tam nikdy sama a je to takový větší prostor, takže to tam na mě tak nepůsobí. ...doma je to lepší, ...[na hřbitově] to není takový ...[osobní], doma mám jiné pocit“.*

Důvody vzniku „oltářičku“

Nejčastějším důvodem vedoucím k vytvoření „oltářičku“ a vystavení fotografií je potřeba připomínat si blízké zesulé, která se často může pojit se snahou zbavit se alespoň částečně pocitu osamělosti. *„... maminka umřela hodně mladá, a mně se po ní hodně stejskalo, tak když umřela, tak jsem si ji [fotografii] dala sem (žena 47, ZŠ, nevěřící)“.* *„... najednou se mi začalo hrozně stýskat, (...) najednou jsem se na ně chtěla dívat, protože jsem si je moc neužila (žena 60, SŠ, věřící katolička)“.* *„...pořád je má člověk na očích a člověk se necítí tak sám někdy, (...) necítím se tak sama, když se na ně podívám (žena 76, ZŠ, věřící evangelička)“.*

Zároveň se s tímto důvodem také může pojit názor, že se jedná o zvyklost, která je běžná, a proto je dobré ji dodržovat *„... když umřela, abys ji viděl, ta fotka se vystaví automaticky... (žena 50, SOU, pasivně věřící katolička)“.*

Jednou z interpretačních variant je, že primární důvod vystavení souvisí s dodržováním určité zvyklosti. Motivace daná vzpomínkou či pocitem osamělosti může být až důvodem sekundárním nebo také nemusí být důvodem vůbec. Tato situace však bude spíše ojedinělá, neboť přestože fenomén „domácích oltářičků“ vykazuje v naší společnosti určitou kontinuitu, nejedná se o žádnou závaznou tradici. Jeho vytvoření je spíše než tradicí podmíněné osobním rozhodnutím založeným na niterném vztahu k zesnulému.

Jistou roli hraje v tomto směru také rodinná tradice, tedy zda rodiče či jiní příbuzní měli nebo neměli podobný „oltářiček“: „*babička měla v kredenci fotku obouch synů a dědečka [manžela], no a maminka měla vystavenou fotku dědečka (žena 47, ZŠ, nevěřící)*“. Podobně může rodinná tradice ovlivnit také vzhled „oltářičku“, který potom mají dotyční tendenci napodobovat: „*mám tam (...) umělou kytičku, aby to tam bylo hezčí, protože i u toho dědy jsme měli kytičku (žena 47, ZŠ, nevěřící)*“. Avšak na druhou stranu v mnoha případech informátorky, které si „domácí oltářiček“ vytvořily, jej od svých rodičů ani jiných příbuzných neznaly. A je také možné předpokládat, že v případě mnoha jedinců, kteří sami „domácí oltářiček“ nemají, jej mohli mít jejich rodiče. Generační přenos této zvyklosti tudíž není možné přeceňovat, lze jej pouze považovat za jeden z faktorů majících vliv na vytvoření „oltářičku“ a jeho případnou podobu.

Dalším možným důvodem vytvoření „oltářičku“, který opět vykazuje jeho jistou souvislost s hrobem, může být potřeba existence určitého pietního místa. Pokud je primární pietní místo, tedy hrob, těžko dosažitelné, respektive vůbec nedosažitelné, pozůstalí si jako zástupný symbol vytvoří „oltářiček“. Tento důvod, je možné předpokládat např. u jedné informátorky žijící v Praze (žena 56, VŠ, věřící katolička), jejíž rodiče jsou pochovaní v Kroměříži, a pro niž zapálení svíčky u „domácího oltářičku“ supluje návštěvu hrobu. Podobně lze usuzovat u informátorky (žena 78, SŠ, věřící katolička), jejíž muž byl po smrti rozprášen, a který tedy žádný hrob, jenž by fungoval jako pietní místo, nemá.

Je však důležité si uvědomit, že ve většině případů nevede k vytvoření „domácího oltářičku“ pouze jeden důvod, ale jedná se spíše o kombinaci několika či dokonce všech výše uvedených důvodů. Důvod, který uvádějí informátoři, lze považovat za primární, ale přitom je nutné uvažovat také o širších souvislostech a konotacích v rámci výše uvedených možností.

Vyvstává také otázka, zda vytvoření „domácího oltářičku“ není záležitostí až určitého, tedy pozdějšího věku? Je pravda, že „domácí oltářičky“ byly

pozorovány spíše mezi starší generací. Domnívám se však, že je to způsobeno častějším výskytem předpokladů pro jejich vznik, nikoliv samotným věkem: 1) starší osoby mají více příbuzných po smrti, zejména své nejbližší, tedy rodiče a partnery a 2) vzhledem k tomu, že často žijí samy, lze u nich předpokládat pocity osamění, které mohou částečně kompenzovat právě vytvořením „domácího oltářičku“. Kombinace obou dvou faktorů pak vede ke zvýšené frekvenci výskytu tohoto fenoménu mezi starší generací oproti generaci mladší.

Věk sám o sobě patrně nebude určujícím faktorem pro vznik „domácích oltářičků“, neboť dvě z informátorek (žena 47, ZŠ, nevěřící a žena 50, SOU, pasivně věřící katolička) si po smrti matky vytvořily domácí oltářičky již v mladém věku (27 a 31 let).

Funkce a význam „oltářičku“

Výše zmíněné skutečnosti nám umožňují rekonstruovat funkce, které „domácí oltářiček“ vykazuje.

Primární se zdá být jeho funkce **pietní**, kdy má „oltářiček“ pozůstalým připomínat jejich zesnulé blízké. Tato funkce se dá bezpochyby doložit u všech „oltářičků“.

Sekundárně se v některých případech objevuje též jeho funkce **psychoterapeutická**, kdy „oltářiček“ dotyčným pomáhá snášet pocity osamělosti či napomáhá vyrovnat se s problémy, které je trápí, jejich verbalizací při hovorech k zesnulým.

Další sekundární funkcí je též funkce **magicko-pověrečná**, kdy dotyční mohou žádat prostřednictvím „oltářičku“ a úkonů s ním spojeným zesnulé o ochranu či pomoc. Tato funkce se vyskytovala ve spojitosti s funkcí psychoterapeutickou, ale není důvod se domnívat, že by se nemohla vyskytnout samostatně.

Nelze opomenout také jeho funkci **dekorační**, přestože ta je již opravdu velmi okrajová, ale podobně jako funkce pietní se vyskytuje u všech sledovaných případů.

V souvislosti s pietní funkcí „oltářičku“ bych se ještě jednou zastavil u jeho souvislosti s hrobem, která již byla několikrát zmíněna. Tuto paralelu je možné sledovat jak v rámci prvků, které se na hrobech a „oltářičkách“ objevují (svíčky, květiny, věnečky) a na úkonech, které se k nim pojí (zapalování svíček, kladení květin, hovory se zesnulými), ale také významech, které jim přiřkládají sami informátoři. „Oltářiček“ se stává zástup-

cem hrobu, ovšem může mu být přikládán také vyšší význam než hrobu. V některých případech je vnímán jako silnější a intimnější spojení se zesnulým. I tato paralela s hrobem ukazuje na primární pietní funkci „oltářičku“.

Závěrem je nezbytné zmínit ještě jeden důležitý fakt, a to že nikdo z informátorů svůj „oltářiček“ za „oltářiček“ nepovažuje ani jej tak nenazývá. Většinou o něm ani nemluví jako o nějakém integrovaném celku, ale hovoří spíše o fotografiích, tedy o jádře „oltářičku“, nebo o úkonech, které doma provádějí na památku zesnulých. Jak už bylo naznačeno v úvodu, „domácí oltářiček“ je tak možné vymezit ve dvou rovinách: za 1) jako **soubor artefaktů** spojených se zesnulým, za 2) jako **soubor úkonů**, které se vážou k připomínání zesnulého v rámci domova. Sami informátoři pak většinou pojímají „oltářiček“ spíše v rámci druhé roviny. Pouze ve výjimečných případech informátoři sami spojují oba dva aspekty.

I přes jistou nespojitost obou rovin, která se objevuje u většiny informátorů, je zřejmé, že „domácí oltářičky“ tvoří integrovaný celek, který má své specifické funkce a významy a jako k takovému je k němu i nutno přistupovat.

Tento pilotní výzkum zajisté nepodal vyčerpávající popis ani interpretaci tohoto doposud opomíjeného fenoménu naší společnosti. Spíše než jasné odpovědi z něho vyvstaly další otázky. Jeho cílem však nebylo uceleně zmapovat tento jev, ale spíše otevřít problematiku kulturního konceptu piety dalším výzkumům. Teprve ty mohou zodpovědět nezodpovězené otázky a zaplnit tak bílá místa na mapě „domácích oltářičků“ načrtnuté tímto výzkumem.

(Rád bych poděkoval PhDr. Daně Bittnerové, CSc., PhDr. Václavu Matouškovi, CSc. a PhDr. Mířjam Moravcové, DrSc. za kritické pročtení textu a věcné připomínky k jeho obsahu.)

Literatura

- Cash, M. R. – Lippard, L. R.: *Living Shrines. Home Altars of New Mexico*. Museum of New Mexico Press, Santa Fe 1998.
- Earhart, H. B.: *Náboženství Japonska. Mnoho tradic na jedné svaté cestě*. Prostor, Praha 1974.
- Gerstner, M.: Pojďte s námi na funus. *Krkonoše*, 1984, č. 11, s. 22–23.
- Hanzl, Z. – Jiráček, A.: Náhrobek – komunikativní a integrující činitel na českém venkově [od 2. světové války do konce 80. let]. *Český lid*, 80, 1993, č. 2, s. 123–127.
- Heroldová, I.: Některé výsledky dotazníkové akce „Smrt, pohřeb, vzpomínkové

- slavnosti za mrtvé (obřady, obyčeje a pověry)“ v severovýchodních Čechách a na jižní Moravě. *Národopisný věstník československý*, 4 (46), 1987, s. 13–48.
- Irša, R.: Cintorín vo Veľkých Levároch. Stopami habánov stále záhadných. *Malovaný kraj*, XXVII, 1991, č. 1, s. 7.
- Kratochvíl, I.: Pohřební zvyky. *Malovaný kraj*, III, 1948, str. 118.
- Krist, J.: *Pohřební obyčeje na Kyjovsku*. Blok, Brno 1985, s. 174–180.
- Müller, J.: O hřbitovním areálu v Albrechticích nad Vltavou. *Z jihočeského národopisu*, II, 1988, s. 121–126.
- Navrátilová, A.: K analýze tendencí vývoje rodinných obřadů na současné vesnici. Obřady spojené s úmrtím a pohřbem. *Český lid*, 76, 1989, č. 3, s. 149–156.
- Navrátilová, A.: K některým kultovním a sociálním aspektům pohřebního obřadu v české a slovenské lidové tradici. In: *Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. NONA, Bratislava 1993, s. 69–75.
- Navrátilová, A.: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, Praha 2004.
- Ooms, H.: The Religion of the Household. A case study of ancestor worship in Japan. *Contemporary Religions in Japan*, VIII, 1967, č. 3/4, s. 201–333.
- Pokorná, L.: Pohřeb jako demonstrační projev mosteckých havířů. *Zpravodaj KSVJ*, 1998, č. 10, s. 75–78.
- Popelka, P.: K pojímům průvod a pohřební průvod, jejich základní sociální a ceremoniální znaky. In: *Slavnostní průvody*. Sborník příspěvků z konference Subkomise pro lidové obyčeje MKKK v Olomouci, 1993. Slovácké muzeum, Uherské hradiště 1994, s. 69–75.
- Populační vývoj České republiky 2001*. Katedra demografie a geodemografie PŘF UK, Praha 1999.
- Smith, R. J.: *Ancestor Worship in Contemporary Japan*. Stanford University Press, Stanford 1974.
- Souček, J.: Zemědělí v představách lidu na moravských Kopanících. *Národopisné aktuality*, VIII, 1971, č. 2, s. 135–143.
- Unger, J.: Novokřtěnský hřbitov v Mikulově. *Jižní Morava*, XX, 1984, sv. 23, s. 258–259.
- Unger, J.: Svědectví hřbitovů. *Malovaný kraj*, XXVII, 1991, č. 3, s. 8.

“Household altars”. Active relationship to late relatives in a city and a village (Prague and Černošín)

Martin Heřmanský

Research of “household altars” in the Czech Republic or Czechoslovakia has mostly stood outside the central focus of anthropology. Although this is not a common phenomenon, it has turned out that it is relatively widespread, especially among the older generation. Based on a pilot survey of this cultural phenomenon, conducted in Prague and Černošín in the Tachov region in the summer 2003, one can describe the “household altars” on two levels: as a sample of artefacts connected with a deceased person and a sample of ritual acts, bound to the recollection of the late person within a family.

In most cases, the dominant part of the “household altar” is constituted by the photograph of the late, which creates the “core of the altar”. Around the core, there are often situated other things, usually flowers and sources of light (candles or small lamps), in rare cases also a small wreath or a black ribbon. According to the localisation of the “household altar” in the room, one can distinguish the open, closed and frame types. In a flat or house, it is most often situated in the living room or the bedroom, exceptionally in the “banquet room”.

In connection with “household altars”, one can come across three types of ritualised acts: the lighting of candles (or small lamps), laying of flowers and communication with the late, while there are two differing approaches to their execution. More often, this is only done at holidays, either connected with the late person (such as birthday, anniversary of death, the name-day, etc.) or general ones (such as Christmas, Easter, All Souls’ Day, etc.). Less frequently, these acts are performed whenever the relatives remember the late, without any apparent connection with any holiday.

A broad array of reasons leading to the creation of a “household altar” and the execution of the above mentioned ritualised acts, ranges from the preservation of family tradition, the expression of recollection of the late and homage paid to his memory to the effort at establishing a contact with the late in order to repudiate the feeling of solitude. There is also the effort at ensuring a “magic” protection and help of the late relative.

The survey has shown that “household altars” have not only a primarily reverent function and the associated aesthetic function, but also often fulfil the psychotherapeutical function and in some cases even a magic and superstitious function.